

ФОРМУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ КАМ’ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО (XIV–XVIII ст.)

Ключові слова: грамота, євреї, кагал, Кам’янець-Подільський, право.

Історія єврейства Кам’янця-Подільського потребує комплексного вивчення. Це пояснюється як обмеженою джерельною базою, так і браком окремих публікацій, які б розкривали аспекти життя та діяльності кам’янецьких євреїв упродовж XV–XVIII ст. Окрім цього, історія місцевого єврейства губиться в контексті загальноукраїнської історії, що потребує розробки підходів для її періодизації та поетапного студіювання. Зокрема, низка важливих наукових проблем залишилися недослідженими: 1) виникнення юридичного прецеденту на право формування єврейської громади Кам’янця-Подільського; 2) доповнення хронології повної заборони на проживання євреїв у місті; 3) розкриття джерелознавчого потенціалу економічної історії Кам’янця-Подільського, у контексті якої опосередковано містяться відомості про місцеве єврейство.

Відомості про євреїв в Україні подає Вавжинець Марчинський у книзі “Статистичний, топографічний та історичний опис Подільської губернії з рисунками та мапами” [Marczyski 1820]. Зокрема, зазначено, що єврейські будинки пограбували жовніри польського короля Болеслава в 1112 р. Це свідчить про те, що єврейське населення було інтегроване в політичне, економічне та соціальне життя Київської Русі.

У Галицько-Волинському літописі повідомляється, що князь Володимир Василькович економічно сприяв заселенню єврейськими громадами краю. З того часу зберігся красномовний переказ, що євреї сумували та оплакували смерть князя Володимира (1288) так само гірко, “як оплакували руйнацію Храму” [Сланський 1991, 52].

Широкому напливу єврейської еміграції сприяє політика Польщі XIII–XIV ст. Болеслав Великопольський і Казимир III надали євреям такі привілеї, які вони мали в “Чехах” [Marczyski 1820, 98]. З Польщі відбувається міграція до Галичини та Поділля [Геринович 1929, 44].

Згідно з привілеєм Казимира III про надання Львову магдебурзького права від 17 червня 1356 р. самоврядування надавалось усім мешканцям міста. При тому зазначалося: “Іншим народам, що живуть у цьому місті, а саме: вірменам, євреям, сарацинам, русинам та іншим будь-якого стану та становища, з особливої нашої ласки дозволяємо користуватись відповідно до їхніх звичаїв, зберігати необмеженими їхні права, надаючи одночасно їм можливість, щоб будь-які кримінальні справи, які виникнуть між ними самими або між ними і іншими, вирішувати за магдебурзьким правом і при вийті відповідно до їхніх прохань” [Гошко 1996, 46]. Отже, використані догматичний та історико-правовий методи дослідження дають змогу говорити про аналогію з Кам’янцем-Подільським, населення якого отримало магдебурзьке право 7 січня 1374 р. Це дає підстави запропонувати конкретні часові рамки виникнення прецеденту на право формування єврейської громади міста.

Польські королі сприймали євреїв як “рабів скарбниці”. Існував коронаційний податок, або ж податок на утримання королівського двору, до сплати якого залучали єврейство. Податками обкладалися не лише члени єврейської громади, а й будинки, синагоги, кладовища. Здебільшого євреї обіймали посади орендарів та управителів великих маєтків, збирачів податків, ділових агентів, власників шинків, млинів, винокурень, крамниць, а також здійснювали випалювання поташу, варіння селітри, організовували виконання підрядних будівельних робіт, купівлю і перепродаж товарів на західних ринках [Крамар 2010, 29; Войнаровський 2019, 142].

Публікації про життя і діяльність євреїв Кам’янця-Подільського з’явилися в першій половині XIX ст. Історіографія представлена публікаціями М. Драгоманова, Й. Ролле, М. Сімашкевича, В. Гульдмана, О. Прусевича, Ю. Сіцінського, В. Гериновича та ін. В історичній літературі не вказано точної дати заснування єврейської громади Кам’янця-Подільського [Баженов 2013; Рабинський 1928; Ходорковський 1996; Prusiewicz 1915].

Наступні століття стали часом випробування єврейського народу на єдність і можливість обстоювання власних прав. Упродовж XV–XVIII ст. видано було низку указів, спрямованих на обмеження права проживання євреїв у Кам'янці-Подільському. У 1447 р. видано розпорядження кам'янецького старости Павла Цемержинського про заборону їхнього проживання в місті понад 3 дні. Порушників ув'язнювали, а ті, хто насмілився переховувати євреїв, каралися штрафом у 14 гривень. Проте заборона мало вплинула на євреїв, які відразу переселилися в околиці міста. Міська влада змушена була в 1518 р. скликати комісію, яка заборонила євреям у селах округи скуповувати сільськогосподарську продукцію. Заборона була підтверджена в 1543 р. польським королем Сигізмундом I. Подібні заборони ратифікувалися пізнішими указами та розпорядженнями. Зрештою, 15 березня 1589 р. рішенням польського магістрату євреїв підпорядкували міській юрисдикції. Проте це був лише тимчасовий крок з огляду на внутрішньополітичну слабкість, яку переживала молода Річ Посполита. У 1650–1660-х рр. з'являється низка декретів, які стають ще більш суворими до єврейської громади. У 1665 р. євреям було заборонено проживати в Кам'янці та займатися будь-якою діяльністю в радіусі 3 миль навколо [Сецинский 1895, 218].

У період Кам'янецького єялету (1672–1699) євреям було надано право вільно проживати в місті, вести торгівлю, дотримуватися власних релігійних переконань та зберігати звичаї. Після повернення Кам'янця-Подільського Речі Посполитій євреї знову зіткнулися з обмеженнями права проживання в місті. Королівські грамоти 1703 та 1725 рр. відновлювали попередню заборону на проживання євреїв у межах міста терміном більш ніж 3 дні. Проте розпорядження в різний спосіб вдавалося обходити [ЦДІАК, арк. 292; Крикун 1993, 206]. Лише в середині XVIII ст. єврейська громада на певний час змушена була повністю вийти за межі міста. Це було пов'язано з тим, що в 1750 р. суворим наказом короля Августа III євреї зобов'язані були залишити Кам'янець упродовж 24 годин. У разі невиконання єврейські будинки переходили у власність міста, синагога мала бути зруйнована, а єврейське населення ув'язнене на невизначений термін [АЮЗР, 86]. Більшість родин осіли в селах та містечках Поділля, а згодом повернулися в передмістя Кам'янця-Подільського.

Отже, єврейська громада Кам'янця-Подільського має давню історію. В умовах функціонування магдебурзького права євреї зуміли організувати власну громаду. Кагал управлявся колегією під головуванням рабина. Водночас євреям упродовж XV–XVIII ст. неодноразово заборонялося проживати в місті та повноцінно вести торгівлю. Лише наприкінці XVIII ст. єврейська громада зуміла повністю інтегруватися в систему міського життя після набуття Кам'янцем статусу губерньського міста.

Робота в НІАЗ “Кам'янець” із численними історичними документами дає можливість періодично торкатися окресленої у статті тематики, долучатися до історії подільського єврейства через дослідження об'єктів житлової, цивільної, сакральної архітектури краю. Ці документи не тільки підтверджують факти проживання і господарювання євреїв у місті та околицях, а й засвідчують їхню роль у соціумі, політиці, економіці Поділля.

Література:

Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [АЮЗР], Киев, 1869. Ч. 5. Т. 1: Акты о городах (1432–1798).

Баженов Л. В. До проблеми заселення євреями Поділля (XI–XVIII ст.). *Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник*. Кам'янець-Подільський, 2013. 5. С. 24–31.

Войнаровський А. М. Поділля в системі торговельно-економічних зв'язків євро-азійського простору (1362–1647). Дис. канд. іст. наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2019. 270 с.

Галант І. Виселення жидів із Києва року 1835-го. *Збірник праць жидівської історично-археографічної комісії*. Київ, 1928. С. 149–197.

Геринович В. Євреї в Кам'янці (До історії заселення Кам'янецьчини). *Краєзнавство*, 1929. № 3–10. С. 44–48.

Гошко Т. З історії магдебурзького права у Львові (XIII–XVII ст.). Історичні нариси. Львів, 1996. С. 45–60.

Сланський В. Українська Іудаїка. *Людина і світ*, 1991. № 5. С. 53.

Збірник праць жидівської історично-археографічної комісії, Київ, 1928. 248 с.

Крамар С. І. Місто Кам'янець на Поділлі у XIV–XVIII століттях: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад: історико-правовий нарис. Кам'янець-Подільський, 2010. 335 с.

Крикун М. Г. Люстрація Кам'янця-Подільського 1734 р. (до питання про житловий фонд українського міста у XVIII ст.). *Український археографічний щорічник*. Київ, 1993. Вип. 2. Т. 5. С. 193–262.

Рабинський В. До історії жидів на Лівобережній Україні в полов. XVIII ст. *Збірник праць жидівської історично-археографічної комісії*. Київ, 1928. С. 1–97.

Сецинский Е. И. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев, 1895. 250 с.

Ходорковський Ю. Архітектурна спадщина єврейських громад Західної України. *Архітектурна спадщина України*. Київ, 1996. Вип. 2. С. 51–61.

Центральний державний історичний архів України [ЦДІАК]. Актова книга (1730–1740 pp.). Ф. 39, оп. 1, спр. 59, арк. 292.

Marczyski W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie Gubernii Podolskiej z rycinami i mappami. Wilno, 1820. Т. 1. 365 s.

Prusiewicz A. M. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. Kijow; Warszawa: Leon Idzikowski, 1915. 130 s.

Шнайдер Є. П.

ORCID: 0009-0002-9053-696X

головний редактор Етнографічного фотомузею

“Мій штетл – єврейські містечка України”

провідний експерт Об'єднаної єврейської общини

України з питань історії та традицій

УТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ ЄВРЕЙСЬКИХ ТОВАРИСТВ ТА ЇХНІХ МОЛИТОВНИХ БУДИНКІВ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ У XVIII – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Ключові слова: синагога, бейт-мідраш, бейс-гамідраш, молитовний будинок, ТаНаХ, благодійне товариство, пінкас.

У кожному містечку діяло багато єврейських молитовних будинків, які належали різним громадам, товариствам та спілкам.